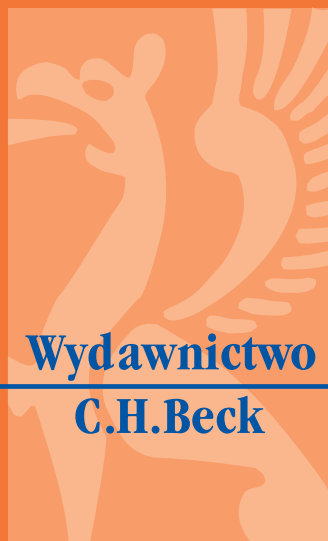

Skrypty Becka

Marzena Lipska-Toumi

**Historia ustroju
Polski
do 1939 roku
– ćwiczenia**

**Wydawnictwo
C.H.Beck**

SKRYPTY BECKA

Historia ustroju Polski
do 1939 roku – ćwiczenia

W sprzedaży:

T. Maciejewski

HISTORIA USTROJU I PRAWA SĄDOWEGO POLSKI, wyd. 4

Podręczniki Prawnicze

T. Maciejewski

HISTORIA POWSZECHNA USTROJU I PRAWA, wyd. 4

Studia Prawnicze

T. Maciejewski

**LEKSYKON HISTORII PRAWA I USTROJU. 100 PODSTAWOWYCH
POJĘĆ**

Leksykony prawnicze

KODEKS CYWILNY Z WPROWADZENIEM, wyd. 36

Twoje Prawo

www.ksiegarnia.beck.pl

Legalis
System Informacji Prawnej

Historia ustroju Polski do 1939 roku – ćwiczenia

dr Marzena Lipska-Toumi

WYDAWNICTWO C.H.BECK
WARSZAWA 2014

Wydawca: Aneta Flisek

© **Wydawnictwo C.H.Beck 2014**

Wydawnictwo C.H.Beck Sp. z o.o.
ul. Bonifraterska 17, 00-203 Warszawa

Skład i łamanie: PanDawer
Druk i oprawa: Elpil, Siedlce

ISBN 978-83-255-5618-1

ISBN e-book 978-83-255-5619-8

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	IX
Wykorzystana literatura	XI
Rozdział I. Polska – do 1795 r.	1
§ 1. Uwagi wstępne	1
§ 2. Monarcha	3
I. Zasady następstwa tronu	3
II. Zakres władzy królewskiej	26
§ 3. Społeczeństwo	30
I. Duchowieństwo	30
II. Szlachta	30
III. Mieszczanie	31
IV. Chłopi	34
§ 4. Przywileje szlacheckie	36
§ 5. Administracja centralna	48
I. Uwagi wstępne	48
II. Rada Monarsza	48
III. Urzędy monokratyczne	49
IV. Urzędy kolegialne	51
§ 6. Administracja lokalna	55
I. Administracja lokalna do XVII w.	55
II. Sejmiki ziemskie	58
III. Reformy Sejmu Wielkiego w zakresie administracji lokalnej	60
§ 7. Sejm	61
I. Wiec	61
II. Sejm walny	61
III. Senat	63
IV. Izba Poselska	63
V. Sejm według ustaw Sejmu Czteroletniego	68
§ 8. Sądy	74
I. Sąd monarszy	74
II. Pozostałe sądy centralne	76
§ 9. Sądy kościelne	77
§ 10. Sądy miejskie i wiejskie	77
I. Ława sądowa	77

II. Sądy miejskie	78
III. Sądy wiejskie	80
IV. Sądy szlacheckie	82
V. Sąd Sejmowy	86
§ 11. Unie	87
I. Unie z Litwą	87
II. Pozostałe unie	92
1. Unie polsko-czeskie	92
2. Unie polsko-węgierskie	93
3. Unia z Francją	94
4. Unia z Siedmiogrodem	95
5. Unia ze Szwecją	95
6. Unie z Saksonią	96
7. Unia z Rosją	97
Rozdział II. Polska pod zaborami 1795–1918	99
§ 12. Uwagi wstępne	99
§ 13. Rozbiory	100
§ 14. Status prawny ziem polskich pod zaborami	101
Rozdział III. Księstwo Warszawskie 1807–1815	105
§ 15. Uwagi wstępne	105
§ 16. Ustrój społeczno-polityczny	106
§ 17. System władzy	106
I. Monarcha	106
II. Rada Ministrów	108
III. Rada Stanu	109
IV. Dyrekcje, izby i rady	110
§ 18. Sejm Księstwa Warszawskiego	111
§ 19. Administracja terytorialna	114
§ 20. Sądownictwo	116
§ 21. Okres przejściowy	117
Rozdział IV. Królestwo Polskie	119
§ 22. Uwagi ogólne	119
§ 23. System władzy	121
I. Uwagi wstępne	121
II. Monarcha	121
III. Regent	123
IV. Namiestnik	124
V. Rada Stanu	125
VI. Komisje rządowe	129
§ 24. Sejm Królestwa Polskiego	130
§ 25. Administracja terytorialna	134
§ 26. Administracja specjalna	134
§ 27. Sądownictwo	135

Rozdział V. Odbudowa państwa polskiego w latach 1916–1918	138
§ 28. Uwagi wstępne	138
§ 29. Akt 5 listopada	139
§ 30. Tymczasowa Rada Stanu i Komisja Przejściowa Tymczasowej Rady Stanu ...	140
§ 31. Rada Regencyjna	143
Rozdział VI. II Rzeczpospolita 1918–1939	147
§ 32. Uwagi wstępne	147
§ 33. Okres przejściowy	148
§ 34. Konstytucyjny ustrój II Rzeczypospolitej	149
I. Uwagi wstępne	149
II. Zasady ustrojowe	150
§ 35. Władza ustawodawcza	154
I. Władza ustawodawcza według Konstytucji marcowej	154
II. Władza ustawodawcza według Konstytucji kwietniowej	159
§ 36. Administracja centralna	163
I. Władza wykonawcza / władza rządowa	163
§ 37. Administracja terytorialna	168
§ 38. Sądownictwo	170
I. Zasady wymiaru sprawiedliwości	170
II. Struktura sądów	172
III. Prokuratura	173
§ 39. Kościół w Polsce	177
Indeks rzeczowy	183

WYKAZ SKRÓTÓW

1. Akty prawne

Konkordat	Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie 10.2.1925 r. (Dz.U. Nr 72, poz. 501) – ratyfikowany zgodnie z ustawą z 23.4.1925 r.
Konstytucja marcowa	ustawa z 17.3.1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. Nr 44, poz. 267)
Konstytucja kwietniowa.....	Ustawa konstytucyjna z 23.4.1935 r. (Dz.U. Nr 30, poz. 227)
Konstytucja Ks.W.	Konstytucja Księstwa Warszawskiego z 22.7.1807 r. (Dz.Pr. Ks.W. t. I, s. II–XLVIII)
Konstytucja KP.....	Ustawa konstytucyjna Królestwa Polskiego z 27.11.1815 r. (Dz.Pr. KP t. I, s. 1–103)
OrdWybSenat	ustawa z 8.7.1935 r. – Ordynacja wyborcza do Senatu (Dz.U. Nr 47, poz. 320)
Statut	Statut organiczny dla Królestwa Polskiego z 26.2.1832 r. (Dz.Pr. KP t. XIV, s. 172–249)
ustawa o miastach królewskich	ustawa z 18.4.1791 r. „Miasta nasze Królewskie wolne w państwach Rzeczypospolitej”, VL t. IX, s. 215–219
ustawa o sądach sejmowych	ustawa z 28.5.1791 r. „Sądy seymowe”, VL t. IX, s. 243–249
ustawa o sejmach	ustawa z 28.5.1791 r. „Seymy”, VL t. IX, s. 250–266
ustawa o sejmikach.....	ustawa z 24.3.1791 r. „Seymiki”, VL t. IX, s. 233–240
ustawa rządowa.....	ustawa rządowa czyli Konstytucya 3. maja 1791, VL t. IX, s. 220–225

Czasopisma, publikatory

Dz.Pr. Ks.W.	Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego
Dz.Pr. KP	Dziennik Praw Królestwa Polskiego
Dz.Pr. PP	Dziennik Praw Państwa Polskiego

Dz.U. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej

VL Volumina Legum

Inne

f. foliał

red. redakcja

WYKORZYSTANA LITERATURA

- Adamczyk M., Pastuszka S.*, Konstytucje polskie w rozwoju dziejowym 1791–1982, Warszawa 1985
- Ajnenkiel A.*, Administracja w Polsce. Zarys historyczny, Warszawa 1977
- Ajnenkiel A.*, Konstytucje Polski 1791–1997, Warszawa 2001
- Ajnenkiel A.*, Polskie konstytucje, Warszawa 1991
- Ajnenkiel A., Leśnodorski B., Rostocki W.*, Historia ustroju Polski 1764–1939, Warszawa 1974
- Akty unii Polski z Litwą 1385–1791 (wyd. *S. Kutrzeba i W. Semkowicz*), Kraków 1932
- Bardach J.* (red.), Dzieje sejmu polskiego, Warszawa 1997
- Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M.*, Historia państwa i prawa polskiego, Warszawa 1997
- Baszkiewicz J.*, Powstanie zjednoczonego państwa polskiego na przełomie XIII i XIV wieku, Warszawa 1954
- Bereza A.*, Sądownictwo sędziowskie w latach 1876–1915, [w:] *W. Witkowski* (red.), W kręgu historii i współczesności polskiego prawa. Księga jubileuszowa dedykowana prof. Arturowi Korobowiczowi, Lublin 2008
- Bierzanek R.*, Państwo polskie w politycznych koncepcjach mocarstw zachodnich 1917–1919, Warszawa 1964
- Bobrzyński M.*, Dzieje Polski w zarysie, t. 2, Kraków 1890
- Bobrzyński M.*, Wskrzeszenie państwa polskiego. Szkic historyczny, t. 1, 1914–1918, Kraków 1920 oraz t. 2, 1918–1923, Kraków 1925
- Bukowiecki S.*, Rola czynników wewnętrznych w utworzeniu nowej państwowości polskiej, Niepodległość 1929/1930, t. 2
- Chyliński S.*, Organizacja państwa polskiego według ustaw sejmu grodzieńskiego z r. 1793, Themis Polska 1918, t. VIII
- Chmurski A.*, Nowa Konstytucja, Warszawa 1935
- Chmurski A.*, Reforma administracji, Warszawa 1926
- Cybichowski Z.*, Encyklopedia podręczna prawa publicznego, t. 1 i 2, Warszawa 1930
- Czaja A.*, Lata wielkich nadziei. Walka o reformę państwa polskiego w drugiej połowie XVIII wieku, Warszawa 1992
- Czaja A.*, Między tronem, buławą a dworem petersburskim. Z dziejów Rady Nieustającej 1786–1789, Warszawa 1988
- Czubiński A.*, Najnowsze dzieje Polski 1914–1983, Warszawa 1987
- Czubiński A.*, Polska odrodzona. Społeczne i polityczne aspekty rozwoju odrodzonego państwa polskiego. Rozprawy i studia, Poznań 1982

- Ćwik W., Reder J., Lubelszczyzna. Dzieje rozwoju terytorialnego, podziałów administracyjnych i ustroju władz, Lublin 1977
- Dąbrowski J., Polityka andegaweńska Kazimierza Wielkiego, *Kwartalnik Historyczny* 1922, t. XXXVI
- Demidowicz T., Statut Organiczny Królestwa Polskiego z 1832 r., *Biuletyn Lubelskiego Towarzystwa Naukowego – Humanistyka* 1986, vol. 28, Nr 2
- Deryng A., Równowaga władzy ustawodawczej i władzy wykonawczej a nowa konstytucja polska, Lublin 1937
- Długocki W., O zmianach Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, *Gazeta Policji Państwowej* „Na posterunku”, Nr 31 z 14.8.1926 r.
- Dubanowicz E., Z zagadnień konstytucyjnych. Ograniczenia w sposobie wykonywania przez parlament prawa odpowiedzialności ministrów, Lwów–Warszawa 1928
- Garlicki A., *Drugiej Rzeczypospolitej początki*, Wrocław 1996
- Garlicki A., *U źródeł obozu belwederskiego*, Warszawa 1983
- Gierowski J. A., *Między saskim absolutyzmem a złotą wolnością*, Wrocław 1953
- Golat R., *Historia państwa i prawa Polski. Testy – tablice*, Warszawa 2007
- Górecki D., Komitet Narodowy Polski w Paryżu – jego stosunek do władz centralnych odradzającego się państwa (1917–1919), *Acta Universitatis Lodzensis, Folia Iuridica* 1981, t. 4
- Górecki D., *Pozycja ustrojowo-prawna Prezydenta RP i rządu w ustawie konstytucyjnej z 23 kwietnia 1935 roku*, Łódź 1992
- Górski G., *Odbudowa polskiej administracji publicznej w latach 1916–1919*, *Czasy Nowożytnie (Periodyk poświęcony dziejom polskim i powszechnym od XV do XX wieku)* 1998, t. V
- Grosfeld L., *Polityka państw centralnych wobec sprawy polskiej w latach 1914–1918*, Warszawa 1962
- Grzybowski K., *Zasady konstytucji kwietniowej. Komentarz prawny do części I ustawy konstytucyjnej*, Kraków 1937
- Historia ustroju i prawa w Polsce do 1772/1795*, wyb. S. Godek, M. Wilczek-Karczewska, Warszawa 2006
- Hołówko T., *O zmianę konstytucji. Uwagi z powodu rządowego projektu wzmocnienia władzy wykonawczej*, Warszawa 1926
- Honowski F., *Parlament i rząd w Polsce niepodległej*, Warszawa 1938
- Howard R., *The Second Partition of Poland. A study in Diplomatic History*, Cambridge 1915
- Izdebski H., *Historia administracji*, Warszawa 1997
- Izdebski H., *Kolegialność w Komisjach Rządowych Królestwa Polskiego w latach 1815–1830*, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 1971, t. XXIII, z. 1
- Izdebski H., *Kolegialność i jednoosobowość w zarządzie centralnym państwa nowożytnego*, Warszawa 1975
- Kallas M., *Historia ustroju Polski*, Warszawa 2005
- Kallas M., *Konstytucja Księstwa Warszawskiego. Jej powstanie, systematyka i główne instytucje w związku z normami szczegółowymi i praktyką*, *Studia Iuridica* 1970, t. IX, z. 3
- Kallas M. (red.), *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, t. 1 i 2, Warszawa 1990
- Komarnicki W., *Polskie prawo polityczne (geneza i system)*, Warszawa 1922
- Komarnicki W., *Ustrój państwowy Polski współczesnej*, Wilno 1937
- Komarnicki W., *Zarys ustroju państwowego Rzeczypospolitej*, Warszawa 1923

- Konecny F.*, Dzieje administracji w Polsce w zarysie, Wilno 1924
- Konopczyński W.*, Geneza i ustanowienie Rady Nieustającej, Kraków 1917
- Konopczyński W.*, Historia polityczna Polski 1914–1939, Warszawa 1995
- Korobowicz A., Witkowski W.*, Ustrój i prawo na ziemiach polskich, Lublin 1996
- Korzon T.*, Wewnętrzne dzieje polski za Stanisława Augusta 1764–1794, t. 1–5, Warszawa 1897 oraz t. 6, Warszawa 1898
- Kozłowski W. M.*, Autonomia Królestwa Polskiego (1815–1813), Warszawa 1907
- Kulpa S.*, Władze i urzędy w Polsce, Kraków 1924
- Kukiel M.*, Dzieje Polski porozbiorowe 1795–1921, Londyn 1963
- Kutrzeba S.*, Historia ustroju Polski w zarysie po rozbiorach, Lwów 1917
- Kutrzeba S.*, Polska odrodzona 1914–1928, Kraków 1928
- Kutrzeba S.*, Polskie prawo polityczne wg traktatów, Kraków 1928
- Leśnodorski B.*, Dzieło Sejmu Czteroletniego 1788–1792. Studium historyczno-prawne, Wrocław 1951
- Leśnodorski B.*, Reformy i upadek szlacheckiej Rzeczypospolitej, historia państwa i prawa do roku 1795, t. 2, Warszawa 1964
- Lewandowski J.*, Królestwo Polskie pod okupacją austriacką 1914–1918, Warszawa 1980
- Lipska M.*, Administracja spraw wewnętrznych w okresie odbudowy państwa polskiego w latach 1916–1918, [w:] Prawo-Administracja-Kościół, Lublin 2002
- Lipska M.*, Funkcjonowanie ministrów na mocy przepisów Konstytucji marcowej z 1921 roku, [w:] Prawo – Administracja – Kościół, Lublin 2004
- Lipska M.*, Urząd ministra w latach 1918–1939. Podstawy prawne, Roczniki Nauk Prawnych XIX 2009, z. 1
- Lipska M.*, Reformy administracji centralnej w I Rzeczypospolitej w XVIII wieku, [w:] Ks. *T. Guz*, *M. R. Pałubska*, *M. Kuć* (red.), Księga pamiątkowa z okazji 10-lecia Wydziału Zamiejscowego Nauk Prawnych i Ekonomicznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Tomaszowie Lubelskim, Lublin 2006
- Łojek J.* (oprac.), Konstytucja 3 maja, Lublin 1989
- Maciejewski T.*, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2008
- Malczewski M.*, Wykłady o nowej konstytucji polskiej, Poznań 1935
- Malec D., Malec J.*, Historia administracji i myśli administracyjnej, Kraków 2000
- Michalski J.* (red), Historia sejm polskiego, t. 1, Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej, Warszawa 1984
- Pajewski J.*, Budowa II Rzeczypospolitej 1918–1926, Kraków 1995
- Pajewski J.* (red.), Ministrowie spraw zagranicznych II Rzeczypospolitej, Szczecin 1992
- Pietrzak M.*, Rządy parlamentarne w Polsce w latach 1919–1926, Warszawa 1969
- Posseltówna I.*, Konstytucja polska z dnia 23.IV.1935 roku wraz z ustawą wyborczą do Sejmu, Senatu oraz ustawą o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa–Lwów 1935
- Plaża S.*, Historia prawa w Polsce na tle porównawczym, cz. 1, Kraków 1997, cz. 2, Kraków 1998, cz. 3, Kraków 2001
- Rembowski A.*, Z życia konstytucyjnego w Księstwie Warszawskim. Studium historyczno-prawne, Warszawa 1905
- Rostocki W.*, Pięćdziesiąt lat mocy obowiązującej konstytucji kwietniowej, Lublin 2000
- Rostworowski E.*, Maj 1791-maj 1792. Rok monarchii konstytucyjnej, Warszawa 1985

- Rostworowski E.*, Ostatni król Rzeczypospolitej. Geneza i upadek Konstytucji 3 maja, Warszawa 1966
- Rostworowski M.*, Rada Ministrów i Rada Stanu Księstwa Warszawskiego. Przyczynek do dziejów i ich organizacji, Kraków 1911
- Rymyszyna M.*, Gabinet Stanisława Augusta (ogólna charakterystyka), Czasopismo Prawno-Historyczne 1959, t. XI, z. 2
- Składkowski S.*, Kwiatuszki administracyjne i inne, Londyn 1959
- Smoleński W.*, Komisja Boni Ordinis Warszawska (1765–1789), Warszawa 1913
- Smyk G.*, Pragmatyki służbowe urzędników cywilnych w Królestwie Polskim w latach 1867–1915, Studia Iuridica Lublinensia 2005, t. 5
- Smyk G.*, Rosyjska administracja specjalna w Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym. Zarys organizacji, Zamojskie Studia i Materiały, z. 3, Prawo i Administracja 2005, z. 1
- Smyk G.*, Wydział Prawny Rządu Gubernialnego Lubelskiego w latach 1867–1915. Organizacja wewnętrzna i obsada personalna, [w:] *W. Witkowski* (red.), W kręgu historii i współczesności polskiego prawa. Księga jubileuszowa dedykowana prof. Arturowi Korobowiczowi, Lublin 2008
- Sobańska-Bondaruk M., Lenard S.B.* (oprac.), Wiek V–XV w źródłach, Warszawa 1997
- Suleja W.*, Polska w latach 1918–1939, Wrocław 1986
- Suleja W.*, Próba budowy zrębów państwowości polskiej w okresie istnienia Tymczasowej Rady Stanu, Wrocław 1981
- Szcząska Z.*, Odpowiedzialność rządu w Polsce w latach 1775–1792, Czasopismo Prawno-Historyczne 1975, t. XXVII, z. 1
- Szcząska Z.*, Sąd sejmowy w Polsce od końca XVI do końca XVIII wieku, Czasopismo Prawno-Historyczne 1968, t. XX, z. 1
- Szczur S.*, Historia Polski: średniowiecze, Karków 2002
- Tekely W. P.*, Ogólne Zebranie III Rady Stanu Królestwa Polskiego (1861–1867), [w:] *W. Witkowski* (red.), W kręgu historii i współczesności polskiego prawa. Księga jubileuszowa dedykowana prof. Arturowi Korobowiczowi, Lublin 2008
- Walachowicz J., Krasowski K., Lesiński B., Sikorska-Dzięgielewska K.*, Powszechna historia państwa i prawa, Warszawa 2002
- Wasiutyński B.*, Ustrój władz administracyjnych rządowych i samorządowych, Poznań 1937
- Wereszycki H.*, Historia polityczna Polski 1864–1918, Wrocław 1990
- Winnicki Z. J.*, Rada Regencyjna Królestwa Polskiego i jej organy (1917–1918), Wrocław 1991
- Wojakowski J.*, Straż Praw, Warszawa 1982
- Zahorski A.*, Początki nowoczesnej administracji u schyłku Rzeczypospolitej, [w:] *S. Kieniewicz* (red.), Historia Polski od połowy XVIII do połowy XIX wieku, Warszawa 1960
- Zamorski B.*, Polska od 1807 do 1815 roku: studium historyczne, Lwów 1870
- Leśnodorski B.*, Dzieło Sejmu Czteroletniego, Wrocław 1951
- Witkowski W.*, Sądownictwo administracyjne w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim 1807–1867, Warszawa 1984

ROZDZIAŁ I

POLSKA – do 1795 r.

§ 1. Uwagi wstępne

W Polsce przedrozbiorowej powszechnie wyróżnia się pięć podokresów:

1. Od powstania państwa, do roku 1138 – Statutu *Krzywoustego*.

Zgodnie z zasadą państwa patrymonialnego, monarcha był zarówno władcą kraju, jak i jego prywatnym właścicielem. Po okresie silnych rządów nastąpił kryzys władzy monarszej, spowodowany czynnikami decentralizacyjnymi, reprezentowanymi zwłaszcza przez uprzywilejowane możnowładztwo, co w dalszej perspektywie doprowadziło do podziału państwa, którego podstawą prawną stał się testament *Bolesława Krzywoustego*. Kolejne próby przeciwstawienia się testamentowi i przywrócenia jedynowładztwa nie powiodły się. Po rządach *Kazimierza Sprawiedliwego* Polska weszła w stan rozbitcia dzielnicowego.

2. Rozbicie dzielnicowe 1138–1320.

Do tej pory jednolite państwo rozpadło się na dzielnice, władza książęca faktycznie osłabła, a książęta coraz częściej musieli się liczyć zarówno z możnowładztwem świeckim, jak i duchownym. Nazwa „Polska” przestała oznaczać całość monarchii oraz zaprzestano używać tytułu księcia Polski. W tym czasie również obok faktycznego ograniczenia władzy książęcej pojawiło się jej ograniczenie prawne – w formie przywilejów.

Długotrwały proces przywracania jedności państwa został zapoczątkowany przez księcia wrocławskiego *Henryka I Brodatego* (1201–1238), a zakończony koronacją *Władysława Łokietka* w 1320 r.

Rozbicie polityczne państwa doprowadziło do jego wewnętrznego osłabienia i zmian w kształcie terytorialnym.

3. Monarchia stanowa 1320–1454.

Przezwyjęcie rozdrobnienia feudalnego zmieniło zasady organizacji i funkcjonowania państwa. Odnowieniu władzy centralnej sprzyjało odchodze-

nie od koncepcji państwa patrymonialnego na rzecz pojmowania państwa jako instytucji publicznej i suwerennej. Prawnoustrojowym wyrazem tych tendencji było upowszechnienie się Konstrukcji Korony Królestwa Polskiego – *Corona Regni Poloniae*. W tym czasie również utrwaliło się znaczenie Krakowa jako stolicy państwa oraz miejsca **koronacji i pochówku władców**.

4. Rzeczpospolita szlachecka 1454–1764.

W Polsce od połowy XV w. ukształtowała się odmiana monarchii stanowej. Tę formę państwa, utrzymującą się do XVIII w., określa się jako **Rzeczpospolitą szlachecką**. Oznaczało to, że władza w państwie należy do narodu, czyli szlachty jako jego reprezentanta. W tym czasie utrwalił się publicznoprawny charakter państwa, a w odróżnieniu od innych krajów nadal utrzymywał się podział władzy pomiędzy monarchą a uprzywilejowanymi stanami, król nie stał się piastunem władzy suwerennej i nie doszło do reorganizacji instytucji centralnych i lokalnych na podstawie zasad centralizmu i biurokratyzmu. Także stosunkowo nieliczne mieszczaństwo nie odegrało większej roli politycznej. W wyniku kłęski rokoszu *Zebrzydowskiego* (1606–1607) wzrosła polityczna rola magnaterii, w rękach której pozostawała faktyczna władza. Jednoczesne wystąpienia średniej szlachty przeciwko *absolutum dominium* doprowadziły w drugiej połowie XVII w. do kryzysu władzy monarszej. Ponadto rygorystyczne przestrzeganie zasady *liberum veto* sprawiło, że Sejm wyposażony w obszerne kompetencje przestał prawidłowo funkcjonować. Prowadziło to z kolei do decentralizacji władzy, czego wyrazem były **rządy sejmikowe**.

Mimo powszechnego przekonania, że Rzeczpospolita jest republiką, jej ustrój stanowił monarchię.

Od roku 1569, kiedy w Lublinie akt unii polsko-litewskiej połączył suwerenne narody w jedno państwo – **Rzeczpospolita Obojga Narodów**.

5. Początki monarchii konstytucyjnej 1764–1795.

Zebrany po śmierci *Augusta III* (1696–1763) Sejm konwokacyjny i elekcyjny zapoczątkowały proces reform ustroju państwowego w Polsce, co często w literaturze bywa określane mianem **odrodzenia z upadku**.

Lata 1764–1795 przyniosły zasadnicze zmiany w funkcjonowaniu administracji publicznej. Był to okres przemian politycznych i ustrojowych. Kulminacja reform przypadła na prawodawstwo Sejmu Wielkiego (1788–1792) z Ustawą rządową z 3.5.1791 r.¹ na czele. Niestety, to także czas ingerencji obcych mocarstw w wewnętrzne sprawy Rzeczypospolitej, których wyrazem były kolejne rozbiory: 1772, 1795 i 1795 r., kiedy to państwo zniknęło z map Europy.

W końcu X w. można już stwierdzić istnienie obszernego państwa, rządzonego przez dynastię *Piastów*.

¹ Ustawa rządowa czyli Konstytucja 3. maja 1791, VL t. IX, s. 220–225.

A co się tyczy kraju Mesko, to [jest] on najrozleglejszy z ich [tzn. słowiańskich] krajów. Obfituje on w żywność, mięso, miód, i rolę orną. Pobieranie przez niego podatki [stanowią] odważniki handlowe. [Idą] one [na] żołd jego piechurów. Co miesiąc [przypada] każdemu oznaczona ilość z nich. Ma on trzy tysiące pancernych [podzielonych na] oddziały, a setka ich znaczy tyle co dziesięć secin innych [wojowników]. Daje on tym mężom odzież, konie, broń i wszystko, czego tylko potrzebują. A gdy jednemu z nich urodzi się dziecko, on każe mu wypłacać żołd od chwili urodzenia, czy będzie płci męskiej czy żeńskiej. A gdy [dziecię] dorosnie, to jeżeli jest mężczyzną, żeni go i wypłaca za niego dar ślubny ojcu dziewczyny, jeżeli zaś jest kobietą, wydaje ją za męża i płaci dar ślubny jej ojcu. A dar ślubny [jest] u Słowian znaczny, w czym zwyczaj ich [jest] podobny do zwyczajów Berberów. Jeżeli mężowi urodzą się dwie lub trzy córki, to one [stają się] powodem jego bogactwa, a jeżeli mu się urodzi dwóch chłopców, to [staje się] to powodem jego ubóstwa.

Z Mesko sąsiadują na wschodzie Ruś, a na północy Burus [Prusacy]. Siedziby Burus [leżą] nad Oceanem [Bałtykiem]. Oni mają odrębny język [i] nie znają języków swych sąsiadów. Są sławni ze swego męstwa [...] ².

W 966 r. Polska przyjęła chrzest w obrządku rzymskokatolickim.

Mieszko I po przyjęciu chrztu stał się równy władcom chrześcijańskim. Mógł zawierać przymierza i sojusze. Przyjęcie chrztu umacniało też znaczenie władcy wobec poddanych. Kościół głosił bowiem, że władza księcia pochodzi od Boga i każde wystąpienie przeciwko władzy uznawano za grzech.

Polska weszła do społeczności chrześcijańskiej, w obręb cywilizacji i kultury łacińskiej. Przybywali księża i zakonnicy, którzy przynieśli ze sobą m.in. znajomość pisma. Nowa religia oraz jednolita organizacja powodowała zacieranie się różnic między plemionami i kształtowanie jednolitego społeczeństwa polskiego.

§ 2. Monarcha

I. Zasady następstwa tronu

Panujący traktował państwo jak własność prywatną. Zasady, które obowiązywały w prawie spadkowym na nieruchomościach, miały zastosowanie także i do następstwa tronu.

↳ Początkowo kobiety nie mogły tronu dziedziczyć ani przenosić prawa dziedziczości. Do sukcesji byli powołani tylko krewni męscy, zrodzeni z ważnego małżeństwa. Wśród nich odróżniano:

- **zstępnych**, czyli synów i wnuków po zmarłym synu;
- **bocznych**, czyli wszystkich pozostałych krewnych po mieczu.

Sukcesja nie wychodziła poza ten krąg, gdyż państwo traktowano jako majątek rodowy, którego nie można było rodu pozbawić.

² Por. Relacja Ibrahima ibn Jakuba z podróży do krajów słowiańskich w przekładzie Al Bekriego, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, Kraków 1946, seria II, t. I.

Mieszko I przed śmiercią, obawiając się ekspansji niemieckiej, oddał swoje państwo pod opiekę papieżstwa dokumentem *Dagome iudex* (991/992)³.

Dagome, pan, i Ote, pani i synowie ich Mieszko i Lambert (nie wiem, jakiego to plemienia ludzie, sądzą jednak, że to byli Sardyńcy, ponieważ ci są rządzani przez czterech [panów] mieli nadać świętemu Piotrowi w całości jedno państwo, które zwie się Schinesghe z wszystkimi swymi przynależnościami w tych granicach, jak się zaczyna od pierwszego boku wzdłuż morza [dalej] granicą Prus aż do miejsca, które nazywa się Ruś, a granicą Rusi [dalej] ciągnąc aż do Krakowa i od tego Krakowa aż do rzeki Odry, prosto do miejsca, które nazywa się Alemure, a od tej Alemury aż do ziemi Milczan i od granicy Milczan prosto do Odry i stąd idąc wzdłuż rzeki Odry aż do rzezonego państwa Schinesghe⁴.

Motywy podjęcia tej decyzji nie są dokładnie znane z uwagi na skąpe źródła. Spośród wielu tez, najbardziej zasługującą na uwagę jest teoria czyniąca z *Dagome iudex* element walki o niezależność diecezji poznańskiej od arcybiskupstwa w Magdeburgu.

Inna, równie popularna teza, utrzymuje, że *Dagome iudex* stara się zabezpieczyć prawa do tronu dla synów *Mieszka I*, którzy zostali zrodzeni z *Ody*.

Po śmierci *Mieszka I* w 992 r. państwo zostało podzielone między jego synów.

Jak zanotował niemiecki kronikarz *Thietmar, Chrobry* „z lisią chytrąścią złączył je potem w jedną całość wypędzwszy macochę i braci”⁵.

1000 – Zjazd gnieźnieński – wizyta cesarza *Otona III* w 1000 r. wzmocniła pozycję polityczną *Bolesława*.

[...] cesarz Otto [przybył do [grobu] św. Wojciecha dla modlitwy i pojednania, a zarazem w celu poznania sławnego Bolesława, jak o tym można dokładniej wyczytać w księdze o męczeństwie [tego] świętego. Bolesław przyjął go tak zaszczytnie i okazał, jak wypadło przyjąć króla, cesarza rzymskiego i dostojnego gościa. Albowiem na przybycie cesarza przygotował przedziwne [wprost] cuda; najpierw hufce przeróżne rycerstwa, następnie dostojników rozstawił jak chóry na obszernej równinie, a poszczególne, a poszczególne, z osobna stojące hufce wyróżniała odmienna barwa strojów. A nie była to [tania] pstrokaczna byle jakich ozdób, lecz najkosztowniejsze rzeczy, jakie można znaleźć gdziekolwiek na świecie. [...] Złoto bowiem za jego czasów było tak pospolite u wszystkich jak [dziś] srebro, srebro zaś było tanie jak słoma. Zważywszy jego chwałę, potęgę i bogactwo, cesarz rzymski zawołał w podziwie: „Na koronę mego cesarstwa! To, co widzę, większe jest, niż wieść głosiła!” I za radą swych magnatów dodał wobec wszystkich: „Nie godzi się takiego i tak wielkiego męża, jakby jednego spośród dostojników, księciem nazywać lub hrabią, lecz [wypada] chlubnie wynieść go na tron królewski i uwieńczyć koroną”. A zdjąwszy z głowy swej diadem cesarski, włożył go na głowę Bolesława na [zadatek] przy mierza i przyjaźni i za chorągiew triumfalną dał mu w darze gwóźdź z Krzyża Pańskiego wraz z włócznią św. Maurycego, w zamian za co Bolesław ofiarował mu ramię św. Wojciecha. I tak wielką owego dnia złączyli się miłością, że cesarz mianował go bratem i współpracownikiem

³ W dokumencie tym po raz pierwszy pojawiła się nazwa „Polonia”. Akt ten, zwany darowizną gnieźnieńską, jest najważniejszym źródłem pozwalającym poznać – w ogólnym zarysie – przebieg granic państwa u schyłku X w.

⁴ G. Labuda, *Słowiańszczyzna starożytna i wczesnośredniowieczna*. Antologia tekstów źródłowych, Poznań 1999.

⁵ *Thietmar, Kronika*, przeł. i przypisami opatrzył M. Z. Jedlicki, Warszawa 1953.

cesarstwa i nazwał go przyjacielem i sprzymierzeńcem narodu rzymskiego. Ponadto zaś przekazał na rzecz jego oraz jego następców wszelką władzę, jaka w zakresie [udzielania] godności kościelnych przysługiwała cesarstwu w królestwie polskim czy też w innych podbitych już przez niego krajach barbarzyńców oraz w tych, które podbije [w przyszłości]. Postanowienia tego układu zatwierdził [następnie] papież Sylwester przywilejem św. Rzymskiego Kościoła⁶.

Wielu historyków przypuszcza, że *Bolesław Chrobry* był dwukrotnie koronowany na króla Polski – raz w 1000 r. w Gnieźnie i powtórnie w 1025 r.

Koronacja należała do obrzędów kościelnych. Jej najistotniejszym momentem było, obok wręczenia oznak władzy królewskiej, namaszczenie świętymi olejami.

Niektórzy widzieli w koronacji nawet rodzaj sakramentu. Król w trakcie koronacji, podobnie jak biskup w trakcie konsekracji, był namaszczany olejami. Podobnie jak w przypadku wyświęcenia na biskupa, tak i w przypadku koronacji jedną koroną (tzn. na króla jednego królestwa) można było dokonać tylko raz.

Zatem czy gnieźnieńskie gesty cesarza, takie jak: diadem, gwóźdź z Krzyża Pańskiego wraz z włócznią św. *Maurycyego* były koronacją, czy raczej te symboliczne akty stanowiły zapowiedź koronacji z 1025 r. i były wyrazem akceptacji planów koronacyjnych *Chrobrego*?

Nie bez znaczenia dla rozstrzygnięcia tej sprawy jest także milczenie o koronacji najważniejszego, moim zdaniem, źródła do omawianej epoki, tzn. *Kroniki Thietmara*.

Sam *Chrobry* chyba też nie uważał gestu *Ottona III* za koronację, skoro natychmiast po zjeździe gnieźnieńskim rozpoczął starania o koronę w Rzymie. Jaki sens miałyby jego działania, gdyby to, o co się starał, dostał już wcześniej od cesarza?

Od drugiej połowy XI w. stosowano **instytucję pryncypatu**, stanowiącą próbę pogodzenia praktyki wydzielania dzielnic wszystkim synom panującego z utrzymaniem jedności państwa poprzez zachowanie władzy zwierzchniej przez jednego z nich – **princepsa**⁷.

1138 – statut *Bolesława Krzywoustego*

- akt prawno-polityczny, w którym władca ustalił zasady następstwa tronu i wprowadził podział terytorialny Polski między swoich synów⁸;

⁶ *Anonim*, tzw. *Gall*, *Kronika polska*, przeł. *R. Grodecki*, cyt. za: By czas nie zaćmił i niepamięć. Wybór kronik średniowiecznych, oprac. *A. Jelicz*, Warszawa 1975.

⁷ Princepsem był np. *Bolesław Śmiały* wobec swojego brata *Władysława Hermana*, następnie *Władysław Herman* wobec swoich synów *Zbigniewa* i *Bolesława Krzywoustego*.

⁸ *Bolesław* podzielił państwo na następujące dzielnice:

- dzielnica senioralna ze stolicą w Krakowie miała być niedziedziczna i niepodzielna. Składały się na nią ziemie: małopolska, sieradzka i łęczycka, zachodnia część Kujaw z Kruszwicą, wschodnia część Wielkopolski z Kaliszem i Gniezmem oraz Pomorze Gdańskie;
- *Władysław II* otrzymał Śląsk ze stolicą we Wrocławiu oraz ziemię lubuską.
- Jako najstarszy wśród synów *Krzywoustego* został pierwszym seniorem (princepsem);
- *Bolesław Kędzierzawy* otrzymał Mazowsze ze stolicą w Płocku ze wschodnią częścią Kujaw;
- *Mieszko Stary* otrzymał zachodnią Wielkopolskę ze stolicą w Poznaniu;
- *Henryk Sandomierski* natomiast ziemię sandomierską ze stolicą w Sandomierzu z Lubelskiem aż po Bug ku północy i wschodowi.

Salomea, wdowa po *Bolesławie*, otrzymała jako tzw. oprawę wdowią część terytorium (ziemię łęczycką lub sieradzko-łęczycką). Po jej śmierci ziemie te miały być włączone do dzielnicy senioralnej.

